

Hány híd köti össze a „Keletet” a „Nyugattal”?

Gyümölcsöző kiindulópontja lehet „Kelet” és „Nyugat” fogalmairól való reflexióinknak, ha felidézzük, hogy Budapest sokak számára a Kelet és a Nyugat között valamiféle átmenetet, kapcsolatot, hidat jelent. Jules Verne írja például egyik regényében, hogy amikor az Orient expressz utasai megérkeznek Budapestre, egy „egzotikus” nyelvet hallhatnak maguk körül, és itt már átélhetik, „milyen is Keleten lenni.” Verne története a keletiségnek csak egyik lehetséges konnotációját idézi fel, amelyben Budapest és Magyarország egy általános fogalom, a Kelet részeként lettek elképzelve.

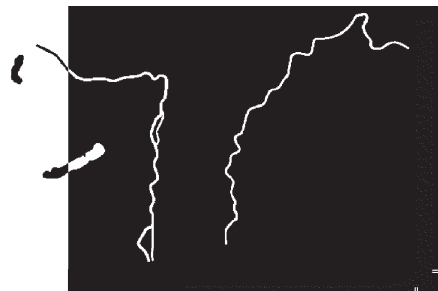
A legközismertebb vélemény, miszerint Magyarország az európai kultúra határán kívülre esik, talán Metternichtől származik. Állítólag 1815-ben, a bécsi kongresszus idején, egy Bécsből Magyarország felé vezető poros útra mutatva kijelentette: „Ott ér véget Európa.”¹ Bár Edward Saidhoz hasonlóan a legtöbb szerző az „orientalista előítéletekről” mint az európaiak más földrészek iránti elfogultságáról írnak, Metternich állítása is mutatja, hogy a nyugat-európaiak hajlamosak hasonlóan elfogultan és kirekesztően szemlélni akár Közép- és Kelet-Európát is. Másként kifejezve, a nyugat-európaiak számára Európa szűkebb jelentésű fogalom volt, mint az a szó enciklopédiai definíciójából következett volna. Akár valóban elhangzott Metternich kijelentése, akár kitalált történettel van dolgunk, az állítás megfelel annak az általánosan elterjedt vélekedésnek, miszerint minden európai nép saját keleti szomszédját bizonyos szempontból értéktelenebbnek és kevésbé európainak tartja.²

A Budapestre látogatók vagy költözők számára a hidak gyakran a város szimbólumává válnak, legalábbis a 19. század közepe, a Lánchíd megépítése óta. Nincs okunk megkérdőjelezni azt az önkormányzati döntést, hogy a címeren is e híd szerepeljen. Azonban kifejezetten jellemző, milyen könnyen válik a város e szimbóluma a nagy kulturális vagy civilizációs megosztottságok jelképévé. Bram Stoker például 1897-es *Dracula* című regényben hőséről írja, hogy amikor átment Budáról Pestre „az a benyomása támadt, hogy ezennel elhagyja a Nyugatot és Keletre érkezik, a dunai hidak legnagyobb-

rűbbike átsegített minket a török uralom hagyományainak világába”.³

Kelet és Nyugat fogalmainak értelmezési kerete sohasem volt pontosan meghatározott és rögzített, ezért évszázadokon át zajló változásaik rekonstruálása nem lenne könnyű feladat. Az államszocializmus idején például Budapest a Kelet egy teljesen eltérő értelmében számított keletinek: a keleti blokk, a „vasfüggöny túloldalának” legnyitottabb városaként bizonyos tekintetben hidat képezett a két blokk között. 2007 szeptemberében a francia *Libération* szalagcímben tudatta, hogy „Sarkozy, a félig keleti, Magyarországon”. Ez többet mond Magyarország Nyugat-Európában élő képéről, mint Sarkozyról, és arról, hogy őt hogyan láttatják keletinek, esetenként „félig keletinek”. A Kelet fogalma az idézett cikkben valószínűleg két elterjedt történelmi használat keverékeként értelmezendő: Magyarország posztoszocialista és „kevésbé európai” jellegére is utal.

Budapest vagy Magyarország Kelet és Nyugat közötti hídként való elképzelése azonban nemcsak „máshonnan nézve” létezik, hiszen jó néhány magyar is így képzelte el országát. A hídmetafora használata tovább virágzik, a poszttradicionista nemzeti képzelet korában is népszerű maradt. Barbara West idézi, hogy a kilencvenes évek elején egy hivatalos kiadvány Magyarországot úgy írta le, mint valamiféle átmenetet „Dél, Kelet és Közép-Európa között”.⁴ A Néprajzi Múzeum 1994-ben nyitotta meg „A magyarok Kelet és Nyugat között” című kiállítását. Hasonlóképpen Konrád György

is a közép-európai régió átmenetiségéről írt az 1990-es évek közepén: ez a térség se nem Nyugat, se nem Kelet, hanem mindkettő egyszerre.⁵

Érdeemes feltennünk a kérdést, hogy melyek azok a földrajzi helyek, amelyek *nem* jelentenek hidat Kelet és Nyugat között. A 2001-es Visegrádi Ifjúsági Találkozó résztvevői, a négy ország diákságának képviselői azt a kívánságot fogalmazták meg, hogy országaik váljanak a Kelet és Nyugat közötti együttműködés hídjává. Egy, a kortárs lengyel nemzeti tudattal foglalkozó néprajzi tanulmányban olvashatjuk, hogy a lengyel fiatalság gyakran a híd metaforával írja le a lengvelség „átmenetiségét”.⁶ Ez az elképzelés hasonlóan elterjedt a görögök körében is.⁷ Maria Todorova *Imagining the Balkans* című nagy jelentőségű művében utal a balkáni népek körében igen gyakori felfogásra, mely szerint régiójuk átmeneti jellegű. Ez (szintén) a híd és a keresztút képeivel asszociálódik: „*a Balkán bidat jelent a fejlődés különböző stációi között, ez olyan megnevezéseket hív elő, mint félig fejlett, félgymarmati, félig civilizált, félig orientális*”.⁸ Hozzáteszi, hogy saját helyükkel és szerepükkel kapcsolatos elképzeléseikkel koránt sincsenek egyedül, hiszen a legtöbb kelet-európai nép tipikusan ezt az álláspontot képviseli.⁹ E metafora, mely a balkáni és kelet-európai önképnek is fontos része, az orientalizmus fokozatosságának következménye lehet; a hídsország így a keleti hídfőhöz képest magát kevésbé keletinek (azaz nyugatibbnak) festi le. Ebből a szempontból nincsen jelentősége annak, hogy a keleti hídfő meghatározatlan marad, hiszen a referencia többnyire már önmagában is példája az európaiak általános szokásának, miszerint keleti szomszédait bizonyos értelemben alábbvalónak tartják – azaz remek példa arra, amit Milica Bakic-Hayden *beágyazott orientalizmusnak* nevez.¹⁰

Akárcsak a balkáni vagy kelet-európai országok, a közel-keleti és észak-afrikai országok is állítanak magukról hasonlókat, és mások is előszeretettel állítják be őket (is) így. Minden jelentősebb levantei város verseng a „Kelet Párizsa” megtisztelő címért és a hídszerepért. Sőt, gyakran találkozhatunk irániakkal, akik saját országukról állítják, hogy az „a spirituális és politikai híd szerepét tölti be Kelet és Nyugat között”. A hídmetafora használatának e szembevető gyakorisága már önmagában is elég ok arra, hogy e kulturális vagy civilizatorikus megosztottsággal kapcsolatos elképzeléseket ne használjuk elemzési alapkategóriákként vagy politikai értelmezési keretként. Ha egyszer saját elképzelése szerint több ország tölti be a híd szerepét, mint ahány a „Nyugathoz” tartozik, hogyan vehetnénk e diskurzust komolyan?

Ugyanakkor esetünkben jóval többről van szó, mint jelentéktelen furcsaságról. A jelenség illusztrálására a kor-

társ Törökország kitűnő példákkal szolgál. Összességében elmondhatjuk, hogy e diskurzus adaptációjára tett egyik legkomolyabb kísérletről éppen Törökország esetében beszélhetünk. Szinte elegendő Törökország nevének említése, és máris elhangzik, hogy „Kelet és Nyugat közötti híd”, hiszen (talán említenünk sem kell) ezen elképzelés szerint szerepe helyzetéből következik. Isztambul a legprominensebb e szimbólumok közül: a hidak városa, a földrajzi definíció szerinti Európát és Ázsiát összekötő város. Úgy tűnik, manapság nem könnyű eladni török kulturális termékeket a nemzetközi piacon, ha nem utal az ember erre a „tényre”. A török irodalom észak-afrikai csillagának, Elif Shafaknak *Isztambul fattya* című regényét egy Boszporusz feletti hídon zajló jelenet zárja. A német – török rendező, Fatih Akin *Júliusban* című korai filmje a második Boszporusz felett átívelő hídon ér véget, kortárs dokumentumfilmje pedig – amelyben Isztambul populáris zenéjének vizuális megjelenítésére törekedett – *A hídon át* címet viseli.

A törökök nemcsak a kultúra területén ragaszkodnak e népszerű képek felidézéséhez, az ország politikai önreprezentációjában is megfigyelhetőek hasonló jelenségek, különösen mióta Törökország újult erővel próbál előrelépni az EU-val folytatott csatlakozási tárgyalásaiban. A hídszerep és a hídepítés hangsúlyozása a török külpolitika igazán domináns stratégiájává azonban csak 2001 óta vált – közvetlenül szeptember 11-e után. Az esemény sokak számára Huntington a civilizációk összecsapását jövendőző hírhedt tézisének látszott igazolni. Érdeemes megemlíteni, hogy miközben egyre többen kezdték komolyan venni a világpolitika jövőjével kapcsolatos huntingtoni próféciát, 2001 egyben a „civilizációk közti párbeszéd” éve is volt. Az elképzelés eredetileg Irán korábbi elnökétől, Mohammad Khatamitól származik, akinek ötlete nyomán az ENSZ végül a 2001-es évet nevezte el így. A kezdeményezés örömmel fogadott és felkarolt minden elképzelhető hídepítési szándékot – ami lehetőséget biztosított Törökországnak, hogy a *híd* fentebb vázolt metaforáját külpolitikájának alapulvévé tegye. Egyedi alkalom kínálkozott aktívabb hídepítési munkálatokra...

2002 februárjában Törökország kezdeményezésére Isztambulban találkoztak az Iszlám Országok Szervezetének tagjai az EU teljes jogú és csatlakozás előtt álló tagjaival. A kezdeményezés háttérében az a feltételezés állt, hogy szeptember 11-e felfedte, milyen törekeny a civilizációk közötti kapcsolat. A teljesen kulturalista alapon létrehozott fórum, az összecsapás veszélyét elhárítandó, dialógusra hívott fel és toleranciát hirdetett. A török képviselők külön kiemelték országuk felelősségét és küldetését, hiszen Törökország „európai és ázsiai is”, kulturális érte-

lemben a keletit és a nyugatit is magában foglalja (nem emlékeztet ez véletlenül Konrádra?).¹¹

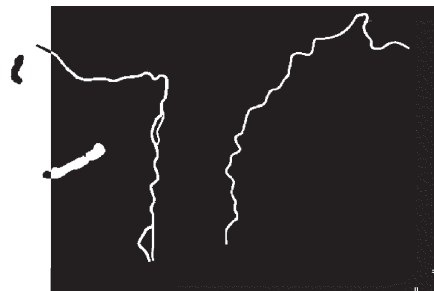
Törökország az EU-tárgyalások során is megpróbálta kihasználni az elképzelés elfogadottságát. A török felek gyakran felemlítették Törökország jelentős szerepét e dialógus megvalósulásában, így próbálva javítani országuk megítélésén. Konkrétabban fogalmazva, amellet is érveltek, hogy Törökország felvétele példával szolgálna e nélkülözhetetlen dialógusra, és összekötné a két civilizációt, míg nélküle Európa nem tudja elhárítani a civilizációk összecsapásának rémét: az „összecsapást az iszlám világgal”. Amikor 2002-ben az egykori iszlamisták által alapított konzervatív párt, az Igazságosság és Fejlődés Pártja került hatalomra, e gyümölcöző stratégiát ők is egyből átvették, sőt hivatalos diskurzussá tételének folyamatát még fel is gyorsították. Figyelemre méltó Erdoğan miniszterelnök válasza arra a kérdésre, hogy miért kelle-ne Európának felvennie Törökországot. Azt mondta, hogy „*hidat szereznétek az EU és másfél milliárdnyi muzulmán között. Ezáltal a civilizációk szövetsége venné kezdetét.*”¹² Ez tipikus példája annak, hogyan vált ez az érvelési stratégia az új kormány idején központi jelentőségűvé.

Érdekes megfigyelni, hogy e stratégia, amely Törökország EU-tagságát civilizatorikus és kulturalista érvekkel próbálja propagálni, a csatlakozás ellenzői és hívei körében egyaránt nagy visszhangot keltett. Az ellenzők, legyenek kereszténydemokraták, szélsőjobboldaliak vagy egyéb kötődésű szkeptikusok, Törökországot e kulturális közterek alapján ítélik meg és el – a különbség mindössze annyi, hogy szerintük ezek az elkülönülést állandósítják, nem a szövetségkötést segítik elő. Akik számára a „nyugati civilizáció” a kereszténységen alapul, azok számára Törökország „muzulmán jellege” a legkomolyabb akadályok egyike. Ennek ellenére még közülük is sokan hajlamosak elismerni, hogy Törökországnak lehetősége van arra, hogy a dialógusban komoly részt vállaljon – s e feltételezett különleges adottság szerintük is éppen Törökország hídszerepéből következik. Mikor 2006 első hónapjaiban kitört a „karikatúrabotrány”, az akkori, osztrák EU-elnökség Salzburgba hívta az EU külügyminisztereit egy informális megbeszélésre, amelyet a török külügyminiszter, Abdullah Gül beszéde nyitott meg. Az osztrák elnökség szóvivője, Nikola Doning a döntést így kommentálta: „Mikor a civilizációk közti párbeszédre kerül sor, Törökország *szinte egyedül* áll Európában, különleges pozícióban van a közvetítés terén, mivel egyidejűleg többségi muzulmán ország és EU-tagjelölt.”¹³

Bár tagadhatatlanul vannak különbségek a hídmataforák intézményesítése terén,¹⁴ akárcsak elméleti

hátterük¹⁵ és kidolgozottságuk tekintetében, a híddal kapcsolatos diskurzusok és a civilizációk közötti dialógus projektjei azonos előfeltevésekre építenek – és egyformán problematikusak. Ugyanis legyenek akármilyen jó szándékúak, reflektálatlanul használják a civilizációk képviselőinek eszméjét, ráadásul a civilizációkat adottként és zártként gondolják el.¹⁶ Másképp kifejezve, a hídmetafora a Kelet–Nyugat dichotómiát túlhangsúlyozza, a civilizacionista diskurzus pedig természetesnek tünteti fel a civilizációk közötti megosztottságokat. Sőt, sokak számára a huntingtoni összecsapás-tézis írja le a kortárs realitást, ezért szerintük a párbeszéd beindítása sürgős és elengedhetetlen. Fred Halliday, a közel-keleti tanulmányok bölcs kutatója figyelmeztet minket arra, hogy a civilizációk épp olyanok, mint a nemzetek, a hagyományok, közösségek és egyéb hasonló fogalmak: „valóságosnak tüntetik fel magukat, autoritást követelnek, amely azonban megkérdőjelezhető, és hagyományokra hivatkoznak, amelyek kortárs kreációknak bizonyulnak már kicsit is alaposabb vizsgálat esetén”.¹⁷

Mind a metaforaalapú, mind a civilizációk közötti dialógusra épülő elmélet szempontjából alapprobléma az, hogy behatárolhatatlan állításokból indulnak ki, hiszen nem tudják pontosan kijelölni, hol kezdődik és ér véget a Kelet, amelyet a Nyugathoz lehet(ne) kapcsolni. Hasonlóképpen az olyan általános kategóriák használata, mint „nyugati civilizáció” vagy „iszlám világ”, sok esetben leginkább a belső különbségek elfedésére szolgál. Különösképpen problematikus mindez az „iszlám civilizáció” esetén, hiszen ez esetben a csoportba sorolt egységeket alapvetően iszlám identitásukra redukáljuk. Így egyrészt muzulmánabbnak tüntetjük fel tagjait (például Törökországot), mint amilyenek valójában, másrészt mindez egyben a fennálló orientalista általánosítások és kirekesztő gyakorlatok újratermelésének veszélyével jár. Azok, akiknek elképzelése szerint a Nyugat kulturális alapon különlegesnek (*ergo* felsőbbrendűnek) tekintendő (többnyire keresztény hagyományára és identitására való tekintettel), szintén támogatják ezt az agendát. Így az olyan kategóriák, mint a „Nyugat” és az „iszlám”, még jelentősebbekké válnak. Azzal, hogy a vallás szerepét állítják középpontba, mindenkit hívóvá stilizálnak és/vagy minden hívőt kizárólag vallásos identitására redukálnak. E jelenséget szintén azon politikai kísérletek közé kell sorolnunk, amelyek exkluzív identitás kialakítására törekkenek – jelen esetben a szekuláris valóság tagadása által.¹⁸ Ahogy Said utalt rá: „mikor elemzésünk, kutatásunk, politikai gyakorlatunk kezdő- és végpontjaiként olyan kategóriákat használunk, mint

orientális és nyugati, az eredmény általában a megkülönböztetés polarizációja – az orientális orientálisabbá válik, a nyugati nyugatibbá – és ez rontja a kultúrák, hagyományok és társadalmak közötti emberi találkozások esélyeit”.¹⁹

Ilyen értelemben a civilizációk közötti dialógus projektje, akárcsak Törökország EU-csatlakozásának kulturális ellenzői, nem pusztán muzulmánabbnak állítja be Törökországot, mint amilyen, de egyben gyengíti annak a lehetőségét, hogy a szekularisták kidolgozzanak egy európai identitást. Said megfogalmazását követve elmondhatjuk, hogy e civilizációs elemzésekben Európa keresztényebbnek, míg Törökország muzulmánabbnak tűnik. Azonban a hídmetaforán alapuló diskurzus, amely elvileg pontosabb pozicionálásra nyújt lehetőséget (legalábbis megengedi egy köztes tér lehetőségét, például. Törökországot nem egyszerűen az iszlám civilizáció részeként könyveli el, hanem Európa és az iszlám közöttiként), hasonlóan megkérdőjelezendő, hiszen szintén torzít. Egy *sui generis* török identitást kínál, egy köztes státuszt, amely szintén teljességgel kulturális alapú, és nem járul hozzá a társadalmi valóság megértéséhez. Sibel Irzik és Güven Güzeldere kijelentése, miszerint Törökország köztesességét hangsúlyozni egyre kevésbé védhető álláspont, jogos, hiszen világunkban egyre jelentősebb a kevere-

dés mértéke és egyre több a hibrid, összetett formáció. Egyetérthetünk a két szerzővel abban is, hogy „az időtlen térbeli kategóriák, melyek szerint Törökország két többé-kevésbé szimmetrikus világ között helyezkedik el, nem esnek egybe azzal, ahogy a török nyilvános szférában a gazdasági, politikai és kulturális alternatívákat elképzelik és kifejezik”.²⁰

Georg Simmel *Híd és ajtó* című esszéjében az elválasztás és összekötés kölcsönösségére reflektál. Meglátása szerint mikor két dolgot különállónak nevezünk meg, már korábban összekapcsoltuk őket. A különválasztás értelmi alapfunkció, amely arra szolgál, hogy a dolgokat egyszerre, együtt tudjuk felfogni. „Két folyópart közömös létét kell először elképzelnünk, mint egymástól elválasztottakat, hogy utána összeköthessük őket egy híd által” – írja.²¹ Ebből a szempontból el kell ismernünk a különbséget a hídmetafora és Kipling megfogalmazása között, mely szerint „East is East and West is West and never the two shall meet” (a Nyugat az Nyugat, a Kelet az Kelet, s a kettő soha sem fog találkozni). Azonban azt sem felejtethetjük, hogy a kulturális és esszencialista előfeltevések és – hol latens, hol explicit – következményeik megkérdőjelezése egy valóban egalitárius világra nyithat ajtót.

Fordította: Laczó Ferenc

1 Lukacs, John: *Budapest 1900*. New York: Grove Weidenfeld, 1988. 14. A szöveg eredetijében szereplő angol idézeteket saját fordításomban közlöm.

2 Kontler, László: *Millennium in Central Europe: A History of Hungary*. Budapest: Atlantisz, 1999.

3 Jacobs, Michael: *Budapest: A Cultural Guide*. Oxford: Oxford University Press, 1998, viii.

4 West, B. A.: Segments of Self and Other: The Magyar Hungarian Case. *National Identities*, 2000, 2: 49–64.

5 Idézi Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1997. 58.

6 Galbraith, Marysia H.: Between East and West: Geographic Metaphors of Identity in Poland. *Ethos*, 2004. 1: 51–81.

7 Mavrokefalos, Fotis: Bridge that Links East and West. *The Observer*, 2006. April 2.

8 Todorova: i. m. 16.

9 Todorova: i. m. 58.

10 Bakić-Hayden, Milica: Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, 1995, 4: 917–931.

11 Vö: İsmail Cem nyitóbeszédével az *OIC-EU Joint Forumon*. In *Civilization and Harmony: The Political Dimension*. Istanbul: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2002. 19–21.

12 Dyer, Gwynne: Turkey, Europe and the Clash of Civilizations. *Arab News*, 2005. October 11.

13 *Turkish Daily News*, 2006. February 22.

14 Érdemes ellátogatni a <http://www.unesco.org/dialogue/honlapra>.

15 Az általunk ismert legszofisztikáltabb kísérlet erre Fred Dallmayr nevéhez fűződik: Dallmayr, Fred: *Dialogue Among Civilizations: Some Exemplary Voices*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

16 Al-Azmeh, Aziz: *Islams and Modernities*. London: Verso, 1996. 17.

17 Halliday, Fred: *Islam and the Myth of Confrontation*. London: IB Tauris, 1995. 3.

18 Al-Azmeh: i. m. 54.

19 Said, Edward W.: *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1994. 45–46.

20 Irzik, Sibel – Güzeldere, Güven: Introduction. *South Atlantic Quarterly*, 2003. 2/3: 283–292.

21 Simmel, Georg: Bridge and Door. *Theory, Culture & Society*, 1994. 11: 5–10.

